

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНИХ ЗНАНЬ У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ В 50-Х – 60-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті досліджується проблема навчання історії дітей із розумовою відсталістю на території України у 50-х – 60-х роках ХХ століття. Здійснено аналіз підручників історії, які використовувалися у допоміжних школах у вищезазначений період. Досліджено зміст курсу історії СРСР для розумово відсталих школярів середини ХХ століття. Висвітлено методи формування історичних знань в учнів спеціальних навчальних закладів. Описано найбільш популярні позакласні форми вивчення історії розумово відсталими дітьми. Вивчено погляди вчених-дефектологів цього періоду щодо підвищення якості засвоєння навчального матеріалу розумово відсталими школярами на уроках історії. Зазначено, що учні українських допоміжних шкіл вивчали найбільш яскраві історичні епізоди, присвячені життю мешканців Росії за кріпацьких та капіталістичних часів, подіям 1917 року у Петрограді та приходу більшовиків до влади, радянському періоду вітчизняної історії. Відмічено, що лише два епізоди курсу історії СРСР були присвячені минулому України: Переяславській Раді та битві російської армії зі шведським військом під Полтавою у 1709 році. Встановлено, що у 50-х – 60-х роках ХХ століття курс «Історія СРСР» викладався у 7-8 класах допоміжної школи.

Ключові слова: розумово відсталі учні, курс історії, методика навчання історії, 50-ті – 60-ті роки ХХ століття.

Успішне навчання історії розумово відсталих школярів передбачає дослідження вчителем-дефектологом шляхів становлення і розвитку спеціальної методики викладання історії. Вивчення передового досвіду педагогів-практиків і теоретичних та науково-експериментальних досліджень вчених у галузі підвищення ефективності засвоєння історичного матеріалу розумово відсталими учнями дозволить більш глибоко усвідомити дидактичний інструментарій цієї методичної дисципліни.

Дослідженню історико-педагогічних аспектів розвитку корекційної психопедагогіки присвячені роботи багатьох вітчизняних вчених-дефектологів (В. І. Бондар, В. Г. Гладуш, В. В. Золотоверх, І. П. Колесник, Л. К. Одинченко, М. О. Супрун, О. Е. Шевченко та інші). У їх працях висвітлювалася історія окремих напрямків спеціальної освіти дітей шкільного та дошкільного віку, підготовки дефектологічних кадрів у різні часові проміжки, внеску науковців у

розбудову олігофренопедагогіки тощо. Але поза увагою дослідників залишалася проблема вивчення змісту і методів формування історичних знань у дітей із розумовою відсталістю, тому це питання залишається актуальним.

Мета статті полягає у дослідженні змісту та методики викладання історичного матеріалу розумово відсталим учням у 50-х – 60-х роках ХХ століття.

На початку 50-х років ХХ століття в УРСР зміст курсу історії для розумово відсталих учнів залишався складним. Підручник, за яким вивчали історію учні допоміжних шкіл, був розрахований на учнів 4-х класів загальноосвітньої школи і вміщував великий обсяг друкованого матеріалу. Відповідно до тогочасної ідеології, розумово відсталі діти на уроках історії знайомилися із важким становищем селян і робітників, соціальною несправедливістю та прагненням пригноблених верств населення до свободи і кращого життя, державотворчою діяльністю В. І. Леніна, Й. В. Сталіна, внеском Комуністичної партії та радянського народу у перемогу над фашизмом тощо.

З початком Хрущовської «відлиги» змістове наповнення курсу історії дещо змінилося. Було засуджено культ особи Й. В. Сталіна, у певних аспектах почали висвітлюватися події 30-х років минулого століття (доноси, репресії, дії НКВС), розпочалося вивчення діяльності деяких політичних та військових постатей (переважно радянського періоду). Ці та інші фактори потребували зміни шкільного підручника історії.

У 1956 році було видано принципово новий підручник С. П. Алексєєва та В. Г. Карцова «Історія СРСР. Навчальна книга для 4 класу». У ньому було суттєво зменшено обсяг навчального матеріалу, збільшено кількість ілюстрацій та історичних карт, розміщено продуману систему завдань і запитань. Скорочення обсягу тексту здійснювалося за рахунок вилучення цитат Й. В. Сталіна та зміни структури підручника. Також було вилучено всі параграфи, у яких висвітлювалася національна історія союзних республік. Новий підручник фактично перетворився в епізодичний курс історії Радянської Росії.

Навчання історії розумово відсталих школярів за новим підручником С. П. Алексєєва та В. Г. Карцова значно полегшувало роботу вчителям допоміжних шкіл. Також на допомогу вчителям історії було видано низку методичних посібників для 4-го класу масової школи, які активно використовувалися у роботі з розумово відсталими дітьми.

У 1960 році термін навчання у допоміжній школі збільшується до восьми років. Відповідно була змінена й навчальна програма, за якою історія викладалася у 6-8-х класах. Зміни торкнулися й назви курсу. Тепер ця шкільна дисципліна називалася «Епізодичні оповідання з історії СРСР». Збільшення строку навчання на один рік суттєво не вплинуло на зміну змісту цього шкільного предмета. Новий навчальний план передбачав більш тісні міжпредметні зв'язки курсу історії, розширював пропедевтичну роботу щодо підготовки учнів до сприймання і опанування історії СРСР [1, с.243].

У 1961 році виходить друком підручник Т. С. Голубєвої та Л. С. Геллерштейна «Оповідання з історії СРСР для 4 класів». Ця навчальна книга протягом багатьох десятиріч слугувала основним посібником розумово відсталих школярів у вивченні минулого Радянського Союзу. Учні спеціальних шкіл відповідно до програми з історії для допоміжних шкіл опрацьовували цей підручник протягом трьох років – з 6-го по 8-й класи.

Підручник Т. С. Голубєвої та Л. С. Геллерштейна складався з оповідань, у кінці яких розміщувалися запитання і завдання. Цей посібник вміщував велику кількість кольорових ілюстрацій і складався із 7 розділів. Знайомство з минулим розпочиналося з опрацювання розділу «Наша Батьківщина у далекому минулому». Учні спеціальної школи вивчали теми про слов'янське поселення, Київську Русь, боротьбу слов'ян із монголо-татарами, їх перемогу над німецькими лицарями тощо.

Наступний розділ мав назву «Росія за кріпацьких часів». Учні допоміжних шкіл УРСР вивчали життя людей у минулому саме на прикладах російської історії. Їм викладалося про столицю російської держави – Москву, про життя кріпаків, про видатних російських мореплавців і землепрохідців, про

нову столицю Російської імперії – Петербург, про видатного російського вченого М. В. Ломоносова, про життя кріпаків у XVIII столітті, про діяльність О. В. Суворова, про події Вітчизняної війни 1812 року, про повстання декабристів у Петербурзі. Варто зазначити, що у межах цього розділу розумово відсталі школярі всього СРСР знайомилися із подіями, які відбувалися в Україні у середині XVII століття. У параграфі під назвою «Навіки з російським народом» ішла мова про події Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького та Переяславську Раду 1654 року, на якій було проголошено воз'єднання українського та російського народів. У іншому параграфі «Північна війна» возвеличувався цар Петро I та описувалася перемога російської зброї під Полтавою у 1709 році. При цьому, у методичному посібнику Т. С. Голубевої та Л. С. Геллерштейна мешканці Полтави та місцеві козаки ототожнювалися з поняттям «русские» [2, с.145].

У наступних чотирьох розділах висвітлювалися теми, присвячені життю російського народу за капіталістичних порядків, зміні влади у Росії в 1917 році, будівництву соціалізму в СРСР, подіям Великої Вітчизняної війни та будівництву комунізму у 60-ті роки.

Підручник з історії для 4 класу масової школи у певній мірі забезпечував інформативне розкриття програми для 6-8 класів допоміжних шкіл, окрім одного розділу – «Основний закон – Конституція Радянського Союзу» (8 клас). На вивчення цього розділу програмою відводилося 35 навчальних годин, а у підручнику на цю тему був розміщений лише один параграф «Основний Закон нашої країни».

Через декілька років вчителі початкових класів масових навчальних закладів отримали перші методичні посібники з історії: поурочний посібник до підручника «Методичний посібник з історії СРСР. 4 клас» та альбом «Картини з історії СРСР для початкової школи». Звичайно, вони не відповідали навчальній програмі з історії для допоміжних шкіл, але вміщували багато методичних порад, фактичного матеріалу, наочних посібників і таблиць, які були корисними й для вчителів історії спеціальних закладів.

Отже, вчителі допоміжних шкіл були частково забезпечені навчальною і методичною літературою з історії, але змушені були використовувати власні розробки та посібники з основ правознавства масових шкіл для викладання розумово відсталим восьмикласникам навчального матеріалу з розділу «Основний закон – Конституція Радянського Союзу».

Справжній методичний посібник з історії для допоміжних шкіл побачив світ у 1964 році. Він мав назву «Опыт преподавания истории во вспомогательной школе: эпизодические рассказы по истории СССР». Про науково-методичну цінність цієї книги свідчить рекомендація Вченої ради Інституту дефектології АПН РСФСР. У його створенні приймали участь як науковці-дефектологи, так і досвідчені вчителі. Цей посібник був одним із перших, який висвітлював основні проблеми навчання історії розумово відсталих школярів. Посібник складався із двох частин. У першій частині висвітлювалися погляди дефектологів на деякі методичні проблеми викладання історії СРСР, а у другій – додатки. Збірник складався із статей Н. Б Лур'є, І. І. Фінкільштейна, Ж. І. Шиф, І. Б. Шулятикової і С. С. Тураєва.

У статті Н. Б Лур'є «Вопросы преподавания истории во вспомогательной школе» розглядалися питання корекційної роботи на уроках історії у допоміжній школі, яка, на думку автора, повинна витікати із аналізу особливостей психічного розвитку розумово відсталих школярів і повинна бути спрямована на корекцію дефектів у дітей. Стаття присвячена розвитку та корекції мислення розумово відсталих дітей на уроках історії. З цією метою автор рекомендував будувати запитання так, щоб вони сприяли самостійному пошуку відповідей дітьми на основі вже відомої їм інформації та існуючих зв'язків. Науковець радив використовувати порівняння під час вивчення схожих історичних подій (наприклад: повстання Степана Разіна та повстання Омеляна Пугачова), видозмінювати запитання про один і той же історичний факт, використовувати навчальні картини при поясненні нового матеріалу та під час учнівських відповідей. Н. Б Лур'є пропонував чітко подавати новий матеріал, обов'язково його закріплювати, наголошувати на нових поняттях,

з'ясовувати вже існуючі знання у дітей і пов'язувати їх з новим навчальним матеріалом, використовувати ілюстрації, застосовувати навідні запитання тощо [3, с.15].

Стаття Ж. І. Шиф «Некоторые дидактические приемы преподавания истории во вспомогательной школе» присвячена використанню наочності на уроках історії та викладанню нового навчального матеріалу розумово відсталим школярам. Автор пропонувала використовувати у допоміжній школі: історичні карти, гравюри, плакати, історичні картини, діапозитиви тощо. На переконання вченої, для міцного закріплення знань учнів роботи з однією історичною картою недостатньо. Створюється лише ілюзорна видимість розуміння дітьми карти, а насправді учням на інших картах, що виконані в іншій проекції чи другому масштабі, складно зорієнтуватися і правильно знайти аналогічні історичні об'єкти. Тому, Ж. І. Шиф пропонувала систематично використовувати на уроках історії декілька історичних карт і вказувати на них одні й ті ж самі історико-географічні об'єкти.

Аналогічних поглядів вчена дотримувалася й щодо використання історичних картин. Підсумовуючи аналіз роботи школярів з картинами, науковець підкреслила важливість використання на уроках історії технічних засобів навчання (проекційний ліхтар та алюмін), за допомогою яких учні можуть спостерігати зброю, меблі, одяг, що в цілому урізноманітнює наочні посібники та дає змогу модифікувати їх. Саме модифікація наочного матеріалу під час його повторення, на думку Ж. І. Шиф, є надійним дидактичним прийомом, який сприяє правильному закріпленню вивченого матеріалу.

Розробляючи методику викладання нового історичного матеріалу, дослідниця пропонувала змінювати прийоми викладання та види навчальної діяльності школярів, поділяючи цей процес на декілька частин. Сутність цього підходу полягала у постійному, видозміненому (модифікованому) повторенні вивченого матеріалу дітьми. Після першого тематичного відрізка, який вчителю рекомендувалося проводити у формі цікавої розповіді, повинно йти опитування. Наступна частина – розповідь вчителя, яка повинна бути

наближеною до тексту підручника, що закінчувався поверхневим опитуванням. Потім узагальнююча розповідь вчителя або читання потрібних уривків з підручника історії. У тих випадках, коли зміст тексту був складним для дітей, вчена пропонувала використовувати історичну картину, поєднуючи її з розповіддю вчителя.

Як бачимо, рекомендації Ж. І. Шиф залишаються актуальними і до сьогодні. Науковець відводила повторенню значне місце у формуванні правильних історичних знань. На її думку, повторення повинно бути модифікованим, органічно включеним у процес роботи з новим матеріалом протягом всього уроку [6, с.22].

У статті І. Б. Шулятікової «Из опыта работы с наглядными пособиями на уроках истории СССР» висвітлені прийоми роботи з історичною картиною, схемами, портретами, плакатами, історичними картами, малюнками. Автор відмічала можливість спільного з розумово відсталими дітьми виготовлення саморобних наочних посібників. На її думку, це сприяє активізації у школярів пізнавальної діяльності. Описуючи роботу з картиною, педагог пропонувала використовувати такі прийоми, як розподіл дітей на групи і розв'язання ними окремих завдань: складання розповіді за картиною, опис зображеного на картині певного епізоду, знаходження причин, які призвели до подій, зображених на полотні, прогнозування наступних подій, причиною яких могли стати зображені на картині факти.

І. Б. Шулятікова вважала дуже цінною, з дидактичної точки зору, організацію виставок історичних картин, які проводилися у кінці кожної чверті та навчального року. На них діти впізнавали історичних осіб, їх діяльність, пригадували пов'язані зі змістом картин розповіді тощо. Така форма роботи сприяла повторенню і закріпленню вивченого матеріалу з історії.

Також у збірнику була розміщена стаття І. І. Фінкільштейна «Формирование представлений и понятий исторического времени», у якій велика увага приділялася часовій основі, без якої неможливе формування часових уявлень у розумово відсталих учнів. За автором, часова основа – це

уявлення про послідовність подій, знання часових відношень і локалізація подій у часі. Для успішного формування часових уявлень, вчений пропонував конкретизовувати історичні факти і події, закріплювати у пам'яті дітей важливі дати, розв'язувати хронологічні задачі, активно використовувати міжпредметні зв'язки, пов'язувати історичні події, які вивчаються з відомими фактами того часу, використовувати «стрічку часу» тощо.

Автор наголошував на тому, що формування правильних часових уявлень і понять корегує основний дефект у розумово відсталих школярів – інтелектуальну недостатність [5, с.44].

Важливою подією в існуванні допоміжних шкіл був наказ № 32 Міністерства освіти СРСР від 26 травня 1969 року про створення 9-х класів (для поглибленої професійно-трудової підготовки розумово відсталих випускників). На території України 9-ті класи створювалися тільки за рішенням Міністерства освіти УРСР та обласних відділів народної освіти.

У переліку шкільних предметів, які входили до навчального плану 9-го класу, значилася й історія. Програма передбачала вивчення дев'ятикласниками історії два рази на тиждень (70 годин на рік). Основний зміст передбачав стисле висвітлення розумово відсталим школярам важливих на той час історичних подій: перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, побудови першого у світі соціалістичного суспільства, впливу Комуністичної партії на досягнення радянського народу тощо. Наступні теми розкривали головні риси суспільного та державного ладу СРСР, демонстрували переваги соціалізму над капіталізмом. Значна кількість годин відводилася на пояснення питань будівництва комунізму у СРСР, ролі комсомолу та радянської молоді у створенні нового суспільства.

Низка тем присвячувалася основам трудового, карного та адміністративного законодавства. При їх вивченні в учнів формувалося поняття «громадянин Радянського Союзу». Також повідомлялося дітям про права та обов'язки членів виробничого колективу. Ці теми були спрямовані на

запобігання конфліктних ситуацій за участю випускників допоміжної школи як на підприємствах, так і у побуті.

У 50-х – 60-х роках ХХ століття використовувалися різні методи навчання історії розумово відсталих учнів. Як правило, це були розповіді, пояснення, бесіди, у ході яких учні отримували не тільки знання у готовому вигляді, але й стимулювалися до висловлення своїх думок, власного ставлення до певних історичних подій, явищ, проблем. У старших класах пропонувалося активно використовувати на уроках історії матеріали з газет, журналів, художньої літератури, різноманітні наочні посібники, діафільми, кінофільми, директиви з'їздів КПРС, екскурсії, зустрічі з працівниками державних органів та громадських організацій тощо.

У допоміжних школах цього періоду активно використовувалося позаурочне вивчення історії. Діти залучалися до участі у святкуванні річниць і ювілеїв Жовтневої революції, В. І. Леніна, Комуністичної партії, ВЛКСМ, Дня Перемоги і т. д. Учні брали участь у політінформаціях (пояснююче читання газет), залучалися до зустрічей із ветеранами Великої Вітчизняної війни, передовиками соціалістичних змагань тощо [4, с.312].

Отже, у середині ХХ століття курс історії у допоміжній школі був спрощений і передбачав епізодичне вивчення ідеологічно забарвлених сторінок історії СРСР. Фактичний матеріал стосувався у переважній більшості минулого Росії і лише у декількох випадках розумово відсталі діти знайомилися з минулим України. Курс історії був зорієнтований на вивчення дітьми соціальних протиріч, важкого життя працюючих верств населення, їх боротьби за краще життя, провідну роль Комуністичної партії у розбудові світлого майбутнього.

Зазначена стаття не вичерпує всієї інформації про стан формування історичних знань у розумово відсталих школярів на території Радянської України в 50-ті – 60-ті роки ХХ століття та потребує більш детального вивчення цієї проблеми.

Використана література:

1. **Бондар В. І.** Історія олігофренопедагогіки : підручник / В. І. Бондар, В. В. Золотоверх. – К. : Знання. – 2007. – 375 с.
2. **Голубева Т. С.** Методическое пособие по истории СССР : 4 класс / Т. С. Голубева, Л. С. Геллерштейн. – М. : Просвещение, 1986. – 239 с.
3. **Лурье Н. Б.** Вопросы преподавания истории во вспомогательной школе / Н. Б. Лурье // Опыт преподавания истории во вспомогательной школе : эпизодические рассказы по истории СССР / под ред. М. И. Кузьмицкой. – М. : Просвещение, 1964. – С. 9 – 17.
4. **Супрун М. О.** Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (друга половина XIX – перша половина XX ст.) : монографія / М. О. Супрун. – К. : Вид. Паливода А. В., 2005. – 328 с.
5. **Финкильштейн И. И.** Формирование представлений и понятий исторического времени / И. И. Финкильштейн // Опыт преподавания истории во вспомогательной школе : эпизодические рассказы по истории СССР ; под ред. М. И. Кузьмицкой. – М. : Просвещение, 1964. – С. 41 – 49.
6. **Шиф Ж. И.** Некоторые дидактические приемы преподавания истории во вспомогательной школе / Ж. И. Шиф // Опыт преподавания истории во вспомогательной школе : эпизодические рассказы по истории СССР ; под ред. М. И. Кузьмицкой. – М. : Просвещение, 1964. – С. 18 – 27.

References

1. **Bondar V. I.** Istorija oligofrenopedagogiki : pidruchnik / V. I. Bondar, V. V. Zolotoverh. – K. : Znannja. – 2007. – 375 s.
2. **Golubeva T. S.** Metodicheskoe posobie po istorii SSSR : 4 klass / T. S. Golubeva, L. S. Gellershtejn. – M. : Prosveshhenie, 1986. – 239 s.
3. **Lur'e N. B.** Voprosy prepodavaniya istorii vo vspomogatel'noj shkole / N. B. Lur'e // Opyt prepodavaniya istorii vo vspomogatel'noj shkole : jepizodicheskie rasskazy po istorii SSSR / pod red. M. I. Kuz'mickoj. – M. : Prosveshhenie, 1964. – S. 9 – 17.
4. **Suprun M. O.** Korekcijne navchannja uchniv dopomizhnih zakladiv osviti: vitoki, stanovlennja ta rozvitok (druga polovina XIX – persha polovina XX st.) : monografija / M. O. Suprun. – K. : Vid. Palivoda A. V., 2005. – 328 s.
5. **Finkil'shtejn I. I.** Formirovanie predstavlenij i ponjatij istoricheskogo vremeni / I. I. Finkil'shtejn // Opyt prepodavaniya istorii vo vspomogatel'noj shkole : jepizodicheskie rasskazy po istorii SSSR ; pod red. M. I. Kuz'mickoj. – M. : Prosveshhenie, 1964. – S. 41 – 49.
6. **Shif Zh. I.** Nekotorye didakticheskie priemy prepodavaniya istorii vo vspomogatel'noj shkole / Zh. I. Shif // Opyt prepodavaniya istorii vo vspomogatel'noj shkole : jepizodicheskie rasskazy po istorii SSSR ; pod red. M. I. Kuz'mickoj. – M. : Prosveshhenie, 1964. – S. 18 – 27.

Косенко Ю. Н. Формирование исторических знаний в умственно отсталых учеников в Советской Украине в 50-х – 60-х годах XX века

В статье исследуется проблема обучения истории детей с умственной отсталостью на территории Украины в 50-х – 60-х годах XX века. Осуществлен анализ учебников истории, которые использовались во вспомогательных школах в вышеупомянутый период. Исследовано содержание курса истории СССР для умственно отсталых школьников середины XX века. Освещены методы формирования исторических знаний в учащихся специальных учебных заведений. Описаны наиболее популярные внеклассные формы изучения истории умственно отсталыми детьми. Изучены взгляды ученых-дефектологов этого периода по повышению качества усвоения учебного материала умственно отсталыми школьниками на уроках истории. Указано, что ученики украинских вспомогательных школ изучали наиболее яркие исторические эпизоды посвященные жизни жителей России в период крепостных и капиталистических времен, событий 1917 года в Петрограде и прихода большевиков к власти, советскому периоду отечественной истории. Отмечено, что только два эпизода курса истории СССР были посвящены прошлому Украины: Переяславской Раде

и битве российской армии со шведским войском под Полтавой в 1709 году. Установлено, что в 50-х – 60-х годах XX века курс «История СССР» преподавался в 7-8 классах вспомогательной школы.

Ключевые слова: умственно отсталые ученики, курс истории, методика обучения истории, 50-е – 60-е годы XX века.

Kosenko Y. N. Formation of historical knowledge in mentally retarded children in Soviet Ukraine in the 50 - 60 year

This article examines the problem of history teaching children with mental retardation in Ukraine in the 50 – 60 years of the twentieth century. The analysis of history textbooks that were used in special schools in the aforementioned period. The content of the course of history of the USSR for mentally retarded children mid-twentieth century. Deals with methods of forming historical knowledge in mentally retarded children. We describe the most popular forms of extra-curricular study of the history of mentally retarded children. Studied the views of scientists defectology this period to improve the quality of learning mentally retarded children in history lessons. Stated that the Ukrainian children of the schools studied most vivid historical episodes devoted to the life of people in Russia the capitalist era, the events of 1917 in Petrograd and coming to power Bolsheviks, the Soviet period of national history. It is noted that only two episodes course of Soviet history were devoted to Ukraine's past: Pereiaslav Council and the battle the Russian army with Swedish army in Poltava 1709. Found that in the 50-60-ies course «History of the USSR» taught 7-8 class in special school.

Key words: mentally retarded children, the course of history, methods of teaching history, 50-60 years of the twentieth century.

Стаття надійшла до редакції 30. 04. 2015 р.
Статтю прийнято до друку 2015 р.
Рецензент: д. п. н., проф. Дегтяренко Т. М.